

ЕВОЛЮЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Тюхтенко Н.А., к.е.н.,

Задорожня Н.О., к.ф.н.

Задорожня О.В.

Наприкінці ХХ століття громадянське суспільство вступає в нову фазу еволюції, що характеризується значним підйомом соціальної активності в країнах посткомуністичної Східної Європи і колишнього пострадянського простору, а також новою хвилею демократизації в країнах Латинської Америки. Про громадянське суспільство заговорили знову, його базові характеристики були заново проаналізовані в зв'язку зі змінами у світі, що характеризуються процесами глобалізації, де громадянському суспільству необхідно було знайти своє місце в процесі становлення нового світового громадського порядку. Це дало імпульс появі великої кількості робіт з вироблення нових сучасних підходів до вивчення громадянського суспільства [5; 6; 9].

Еволюція сучасного етапу громадянського суспільства детермінується сукупністю не тільки внутрішніх факторів, обумовлених культурно-історичними, конфесійними, економічними, географічними та іншими особливостями, що в цілому визначило контури суспільно-політичних систем різних країн, але і зовнішніми факторами, пов'язаними з впливом процесів глобалізації.

Вчені відмічають, що глобалізація, з одного боку, послаблюючи національну державу, послаблює і національне громадянське суспільство, однак, з іншого боку, у відповідь на вплив глобалізації, відбувається посилення впливу громадянського суспільства на державу, так як під впливом процесів глобалізації створюється своєрідна ніша для діяльності різних посередницьких структур і соціальних груп.

Сучасна структура глобального простору не дозволяє повторити на глобальному рівні демократизацію, яка мала місце в умовах національної

держави. На глобальному рівні немає демократичного політичного ладу, що дозволяє групам найманої праці обмінювати свою лояльність демократичним інститутам на рівні права шляхом голосування за тих політичних лідерів, які підтримують їх. Для демократизації процесу глобалізації в першу чергу необхідно формувати глобальне громадянське суспільство і будувати глобальний публічний простір, де проходив би діалог всіх націй і структур громадянського суспільства з найрізноманітніших питань [10, с. 111-112.].

За визначенням Міжнародного валютного фонду глобалізація - це «в зростаючій мірі інтенсивна інтеграція як ринків товарів і послуг, так і капіталів». [12, с. 25]. Не обмежуючись економічною областю, глобалізація охопила всі сфери суспільства. У західній літературі її розглядають в декількох вимірах: як світову систему національних держав, світову капіталістичну економіку, світовий військовий порядок і міжнародний поділ праці [1]. У літературі глобалізація розглядається в декількох взаємопов'язаних аспектах, основними з яких є: ментальна, або культурно-ідеологічна; територіальна глобалізація, пов'язана з укрупненням державних і наддержавних утворень; економічна, що представляє глобалізацію ринків та економічних форм; інформаційно-комунікаційна; етнічна, пов'язана зі зростанням загальної чисельності населення планети і взаємною асиміляцією різних етнічних груп і т.д. [11, с. 19] . В цілому ж глобалізація - складний і суперечливий процес, який впливає на державу, право і всі сфери соціального життя.

Методологічною базою процесу глобалізації може стати використовувана в даний час усіма передовими країнами концепція сталого розвитку, основоположним принципом якої є орієнтованість перетворень на інтереси людини, яка відповідально відноситься до інтересів суспільства. «У центрі уваги концепції сталого розвитку знаходяться люди. Вони мають право на здорове, гідне в гармонії з природою життя» [4] .

Сьогодні можна констатувати, що у сфері громадянського суспільства:

- з'явилися нові громадянські рухи;

- збільшилося зростання кооперативного і «некомерційного» секторів економіки;
- посилилися тенденції до «демократії участі»;
- широкий розвиток одержали споживчі асоціації;
- розвинулися сильні соціальні рухи, такі як екологізм, пацифізм і фемінізм, які вже більш не сприймаються як нові.

Як і колись, ідеологія громадянського суспільства лежить в основі сфери громадянства, яка захищає життя добровільних асоціацій та соціальних рухів, зростання «некомерційного» або «третього» сектору в економіці, глибоко прихильного ідеї процвітання соціального миру, а також можливості демократизації самої економіки. Звичайно, розмір «третього» сектору наразі ще малий у порівнянні з іншою економікою, але його зростання не може бути непоміченим. Це зростання можна розглядати як провісник критично важливого зсуву у бік менш орієнтованого на прибуток суспільства, особливо в умовах явного погіршення навколишнього середовища і кризи світової фінансово-економічної системи, тому підйом нових соціальних рухів, незалежних структур, різного роду неурядових організацій та альтруїстичних асоціацій може несподівано опинитися передвісником більш сильного громадянського суспільства, ніж раніше» [9, с. 119-120].

Більшість сфер глобального регулювання функціонують не через односторонній державний вплив, а міжурядові консультації і координації. Значна частина міждержавного співробітництва здійснюється в рамках діяльності міжурядових організацій в галузі економіки, захисту довкілля, правової політики. Регулювання глобальних відносин інституціоналізоване в наддержавних органах ЄС, МВФ, НАТО, ООН, СОТ та ін.

Глобалізація, як підкреслює В. Лисенко, - двосторонній процес. Вона здатна дати достаток, підвищити продуктивність, ефективність виробництва. З іншого боку, вона поглиблює нерівність, ускладнює пристосування до нових умов, зменшує різноманітність, підриває громадянське суспільство. Глобалізація надає широкий вплив на перспективи розвитку демократизації та

соціального забезпечення, знижуючи роль держави і підвищуючи роль різних організацій у регулюванні глобальних процесів. Глобалізація, з одного боку, впорядковує існуючу систему домінування, а, з іншого, виявляє тенденцію до конфліктів [7].

В умовах глобалізації світових економічних відносин актуалізується роль громадянського суспільства в досягненні економічного успіху. Активне, сильне громадянське суспільство може зробити корисний внесок у вирішення економічних проблем, зміцнити приватну ініціативу і сприяти тому, щоб держава не підминала під себе економіку.

Громадянське суспільство включає в себе систему соціальних зв'язків, морально-етичних норм, цінностей, в якій формуються і реалізуються економічні, професійні, культурні, релігійні та інші інтереси людей.

Основоположними принципами функціонування громадянського суспільства є «економічна свобода, поліформія власності, ринковий характер розвитку економіки; безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина; легітимність і демократичний характер влади; рівність усіх перед законом і правосуддям, надійна юридична захищеність особистості; правова держава, побудована на принципі поділу влади та взаємодії її окремих гілок; політичний та ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції, свобода слова, думки, незалежність засобів масової інформації, невтручання держави і приватне життя громадян, їх взаємні права, обов'язки і відповідальність; класовий мир, партнерство і національна згода; ефективна соціальна політика, яка забезпечує належний рівень життя людей» [6, с. 10-11].

Виникнення і поширення концепції глобального громадянського суспільства в 1990-х роках викликано до життя трьома причинами: 1) відродженням концепції громадянського суспільства, особливо в Центральній Європі; 2) зростанням необхідності створення міжнародних систем прийняття рішень, пов'язаних із глобальними проблемами, і появою громадських акторів, що вимагають міжнародного колективного управління цими проблемами; 3)

падінням соціалістичного табору, усвідомленням перспективи втрати контролю над політичними процесами.

Зростання глобального громадянського суспільства обумовлено і збільшенням обсягу ресурсів, доступних громадянському суспільству, технологій, фінансів і т.ін.

У ХХІ столітті термін «глобальне громадянське суспільство» набуло особливої популярності. Однак ті, хто його вживає, найчастіше мають на увазі «транснаціональне громадянське суспільство», «міжнародні соціальні рухи», тобто розповсюджену мережу організацій, що працюють в різних країнах і зазвичай керованих неурядовими організаціями. Важливим елементом глобального громадянського суспільства є неурядові організації (НУО) і міжнародні неурядові організації (МНУО). У найбільш узагальненому сенсі НУО являє собою групу людей, які поділяють спільні інтереси, ідеології, культурні інтереси. Коли термін НУО використовується в міжнародних відносинах, він зазвичай означає групу, що сформувалася на добровільній основі для вирішення конкретної проблеми міжнародного характеру. Фахівці зазначають, що глобальне громадянське суспільство можна класифікувати за типами його акторів, а також позиціями щодо глобалізації. Перша група - прихильники глобалізації. До них відносяться прихильники справедливої війни за громадянські права, ентузіасти технологічного розвитку. Зазвичай вони близькі до урядів, бізнесу. Друга група - противники глобалізації. Цю групу складають ті, які виступають проти відкритих кордонів, поширення нового глобального правового порядку. До цієї групи входять також націоналісти і релігійні фундаменталісти традиційного антиколоніального руху, комуністи, які негативно ставляться до втручання у внутрішні справи суверенних держав. Третя група є найбільшою серед прихильників глобалізації громадянського суспільства. Реформісти, які складають її, вважають поширення глобального капіталізму потенційно сприятливим для людства, але бачать необхідність в доданні процесу більш «цивілізованих» форм. Остання група - альтернативники - не підтримують і не перешкоджають процесу глобалізації [7].

Такі процеси, як глобалізація, демократизація, постіндустріалізація, виникнення численних проблем планетарного масштабу, формування загальносвітової цивілізації значно розширили проблему розуміння громадянського суспільства. Оптимальна стратегія держави в глобалізації - тісна кооперація з суспільством, делегування повноважень місцевому самоврядуванню, організаціям громадянського суспільства.

Функціонування громадянського суспільства в умовах глобалізації виражається в тому, що функції громадянського суспільства поширюються на наддержавний рівень, що виражається у діяльності міжнародних організацій. В даному випадку глобальне громадянське суспільство виступає проти бюрократії міжнародного рівня.

В силу глобальної природи багатьох проблем держави вирішують їх на міжнародній арені, а не шляхом прийняття внутрішньополітичних рішень. Інтернаціоналізація проблем, що були до цього внутрішньополітичними, підриває здатність громадянського суспільства до політичної участі. Хоча НУО можуть пом'якшити проблему, вони не є представниками (принаймні єдиними) глобального громадянського суспільства. Вимоги громадянського суспільства щодо політичної участі в глобальному управлінні можуть бути виконані за участю не тільки делегатів держав і НУО, але і вибраних громадянами представників.

Поява глобального громадянського суспільства, звернення урядів до багатосторонніх переговорів, робота з міжнародними організаціями ставлять питання про демократичне представництво громадянського суспільства і механізми участі громадянського суспільства в політичних процесах на наднаціональному рівні.

Концепція «світової громадянської політики» передбачає існування глобального суспільства громадян. Визначення громадянського суспільства в науковій літературі включає три аспекти: по-перше, громадська сфера захищена від урядового втручання, т. ч. громадянське суспільство володіє часткою автономії від держави; по-друге, простежується спільність основних цінностей;

по-третє, існує мережева взаємодія. Глобальне громадянське суспільство в кінці ХХ століття все ще не визначало політичну дійсність. Подібне суспільство може функціонувати лише при демократичних режимах. Тим часом демократія не встановилася в багатьох країнах, що розвиваються, або нових індустриальних країнах.

Глобальне громадянське суспільство одночасно підживлює глобалізацію і реагує на неї, зокрема, глобалізація дає основу глобального громадянського суспільства. Глобальне громадянське суспільство сконцентровано в Північно-Західній Європі, в Скандинавії, країнах Бенілюксу, Австрії, Швейцарії, Великобританії. Наприклад, 60% секретаріатів МНУО розташовується в країнах - членах Європейського союзу, а одна третина їх членів знаходиться в Західній Європі. Половина паралельних самітів також організовується в Європі. Ця зона є також і найбільш глобалізованою в сенсі концентрації глобального капіталізму, взаємозалежності, використання Інтернет.

Як середовище комунікації Інтернет:

- 1) полегшує доступ до опублікованих даних, інформації і знань;
- 2) знижує бар'єри для публікації і дозволяє громадянам і групам обійти традиційні перепони;
- 3) полегшує швидкий зв'язок в планетарному масштабі;
- 4) полегшує спільне використання інформаційних ресурсів;
- 5) сприяє утворенню та підтриманню "віртуальних спільнот" людей та людей зі спільними інтересами.

Головний виклик Інтернет неурядовим організаціям в тому, що унікальна інформація, якою вони колись володіли одноосібно, може бути широко доступна в Інтернет.

Дискусії навколо "віртуальних спільнот" будуються навколо питання, чи є такі спільноти тим же, що й реальні, тобто суспільними групами, які базуються в конкретному географічному місці. На практиці протиріччя між реальним світом і віртуальними спільнотами не такі великі, як здається. Більше

того, люди часто використовують Інтернет, щоб доповнювати, а не перебудовувати сформований спосіб життя і соціальні взаємодії. Захисники громадянських прав використовують мережу для кількох цілей:

- 1) списки електронної розсилки і дискусійні списки як спосіб передачі інформації окремим громадянам або великим аудиторіям;
- 2) веб-сайти як місце публікації і джерело надійної інформації;
- 3) комбіноване використання електронної пошти та веб-сайтів для проведення кампаній на захист громадянських прав;
- 4) підтримка спільнот із захисту громадянських прав як у віртуальному, так і в реальному світі.

Враховуючи дешевизну, ефективність і неконтрольованість Інтернет, його часто використовують в кампаніях із захисту громадянських прав, особливо в умовах, коли багато урядів поки цього не роблять.

Отже, формування глобального громадянського суспільства постає об'єктивною тенденцією соціального розвитку. До головних детермінуючих факторів належать насамперед глобалізація, модернізація, постіндустріальна реальність. Процеси активізують становлення ініціативної особистості, громадянської самоорганізації, нових типів громадських зв'язків.

Ефективність впливу глобального громадянського суспільства безпосередньо пов'язана із завоюванням їм морального авторитету та довіри, подоланням негативних соціально-економічних наслідків глобалізації для країн, що розвиваються, а також більш активним включенням структур громадянських суспільств цих країн в процеси вироблення і прийняття політичних рішень на глобальному рівні. Розвиток глобального громадянського суспільства буде залежати від його здатності цивілізувати глобальний капіталізм, як це зробили західні національні громадянські суспільства з національним капіталізмом. У контексті цього стратегічною метою глобального громадянського суспільства має стати формування таких інститутів, які забезпечили б більшу прозорість прийняття політичних та економічних рішень на глобальному рівні, а також дозволили б впроваджувати принципи співучасті

в структури глобальної економіки, що сприятиме запобіганню глобальних соціальних конфліктів.

Будучи новою концепцією, глобальне громадянське суспільство інтерпретується суспільствознавцями і політиками по-різному. Політики (особливо на Заході) розглядають глобальне громадянське суспільство як поширення щось такого, що вже існує на Заході, особливо в США. Підтримка громадянського суспільства розглядається як політичний еквівалент неолібералізму в економіці. Громадянське суспільство розглядається як обмежувач ролі держави (обмежуючи його повноваження і беручи на себе частину його функцій). Самі активісти громадянського суспільства, навпаки, вважають його покликанням не обмежувати роль держави, а робити політичні інституції більш відповідальними. Метою є радикалізація демократії і перерозподіл політичної влади. На глобальному рівні це веде до потреби впливати на глобальні інститути.

С. Міхейкін підкреслює, що «громадянське суспільство сьогодні перебуває у стані переходу на новий рівень свого розвитку, який можна охарактеризувати як глобальний інформаційно-комунікативний управлінський простір, в основі якого лежить індивід, здатний приймати оперативні рішення по всьому колу проблем, породжених викликами сучасного світу.

Соціальні глобальні мережі стають основою інформаційного обміну, інтелектуальної взаємодії та створення колективного системно-структурного управлінського рішення без участі держави. Вектор розвитку інститутів громадянського суспільства в бік інтернаціоналізації в недалекому майбутньому зумовить становлення і розвиток нової моделі управління суспільством за допомогою мережевого глобального громадянського суспільства, у міру ефективності управління якого функції держави повинні бути поступово передані останньому. Ця модель не означає повного відмирання держави, вона веде до перетворення його... в носія культурно-історичних традицій людства» [10, с. 111-114].

Дослідник процесів глобалізації У. Бек висловлює побоювання з приводу процесів глобалізації, які можуть знищити національні держави. Він пише, що «політика глобалізації націлена на позбавлення не тільки від профспілкових, а й від національно-державних обмежень, вона має за мету ослаблення національної державної політики». [2, с. 12].

Ці побоювання виправдані, вплив транснаціональних корпорацій на державу невблаганно зростає. У той же час І. С. Яжборовська відзначає «уточнення форми державної участі у вирішенні соціальних проблем». Також вона вказала на тенденцію передачі ряду функцій держави на наднаціональний рівень [14, с. 119].

Соціальні мережі при всьому їх фундаментальному значенні для становлення глобального громадянського суспільства все більше відіграють роль мобілізатора соціальної активності, здатного згуртувати розрізнені групи громадянської опозиції для адекватного протистояння військовій могутності держави, що і показали події в Єгипті і особливо в Лівії. Соціальні мережі, наприклад Facebook, є стратегічною зброєю, володіння якою здатне вирішити долю держави або групи держав, тому структура мережевого громадянського суспільства передбачає ланцюгову реакцію у всій системі соціальних мереж, що і спостерігалось у вищеназваних країнах.

Вчені вважають, що соціальні мережі являють собою реальну загрозу для держави та її інститутів, їх руйнівний і творчий характер ще тільки належить побачити світу в умовах викликів глобалізації, що загострюється. Економічна глобалізація носить суперечливий характер: з одного боку, вона дозволяє встановлювати високі соціальні стандарти рівня життя, з іншого боку, розрив між багатими і бідними стає все більше і більше. Величезні соціально-економічні наслідки економічних криз у вигляді безробіття, відмирання цілих галузей виробництва є безпосереднім наслідком глобального розвитку світової економіки, яка все більше має відмінностей від існуючої в недавньому минулому міжнародної торгівлі [10, с. 113].

Посилюється роль міжнародного права, яке все більше виступає гарантом правопорядку, служить засобом боротьби інститутів громадянського суспільства за свої права як між собою, так і між інститутами державної влади.

Професор Н. М. Чистяков, вивчаючи вплив процесів глобалізації на внутрішньодержавну правозастосовчу практику, виділив три аспекти: по-перше, приведення норм національного права у відповідність з міжнародним правом; по-друге, застосування загальновизнаних принципів і норм міжнародного права; по-третє, вдосконалення і становлення незалежної судової влади [13, с. 286].

Дані аспекти наочно показують імплементацію норм міжнародного права в правову систему окремої держави, де контроль за ефективністю функціонування системи лежить на інститутах громадянського суспільства. У зв'язку з цим Л. Ю. Грудцине зазначає, що «у відносинах, що складають громадянське суспільство, втілюються ідеї права як вищої справедливості, заснованої на неприпустимості свавілля» [3, с. 61].

Список використаних джерел

1. Gieddens A. The consequences of Modernity. Cambridge. 1990. P.64.
2. Бек У. Что такое глобализация? / пер. с нем. А. Григорьева и В. Сидельника; общая ред. и послесл. А. Филиппова. М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Грудцына Л. Ю. Государство и гражданское общество: монография / под ред. С. М. Петрова. М.: ЮРКОМПАНИ, 2010. – 464 с.
4. Декларация Рио-де-Жанейро. 1992 г. прил.1. принцип I.
5. Кохановська О. Інформаційно-правова основа громадянського суспільства / О. Кохановська // Право України. – 2015. – № 4. – С. 35-41.
6. Кузнєцова Н. Громадянське суспільство та особисті немайнові права / Н. Кузнєцова // Право України. – 2015. – № 4. – С. 9-17.

7. Лысенко В. Гражданское общество в контексте глобализации // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.minjust.org/web.nsf/664d2901186e70a5c22574d5002acf18/ea5fb42f5add537bc225761c002cdcb1!OpenDocument>

8. Макуев Р. Х. Современная стадия глобализации: пределы трансформации и устойчивости государства: монография. Орел: Изд-во ОГУ, 2010. – 172 с.

9. Михейкин С. В. Современная парадигма гражданского общества: теоретико-правовой аспект [Текст] / С.В. Михейкин // Трансформация государства и гражданского общества в условиях глобальных вызовов XXI века. Материалы научно-практической конференции 27 мая 2010 г. – Орел: Изд-во ОРАГС. 2011. – С. 119-124.

10. Михейкин С. В. Тенденции развития гражданского общества и правового государства в условиях глобализации [Текст] / С. В. Михейкин // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2011. – №4 (10): в 3-х ч. 4.1. – С. 111-114.

11. Сперанский В.И., Яценко А.А. Глобализация, профсоюзы и ТНК в реформируемой России – М., 2002. – С. 19.

12. Уткин А.И. Глобализация экономики, региональная интеграция, влияние этих процессов на положение трудящихся государств – участников СНГ. – М., 2002. – С. 25.

13. Чистяков Н. М. Теория государства и права: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2010. – 288 с.

14. Яжборовская И. С. Глобализация и опыт трансформации в странах Центрально- и Юго-Восточной Европы. – М.: Ас-ademia, 2008. – 378 с.